

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Історичні науки

Том 31 (70) № 3 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Попов Вячеслав Жанович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Гриценко Галина Зеновівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Городня Наталія Данилівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Горюнова Євгенія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного інституту імені В.І. Вернадського;

Каганов Юрій Олегович – доктор історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Запорізького національного університету;

Космина Віталій Григорович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Мальчин Юрій Макарович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Русначенко Анатолій Миколайович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чеканов Всеволод Юрійович (відповідальний секретар) – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чирко Богдан Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чумак Василь Арсенович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Blagovest Njagulov – доцент, заступник директора Інституту історії Болгарської Академії наук (м. Софія, Болгарія);

Irena Wodzianowska – доктор історичних наук, доцент кафедри історії та історіографії Східної Європи Інституту історії Люблінського католицького університету Івана Павла II (м. Люблін, Республіка Польща).

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 11 від 25 серпня 2020 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15712-4183Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.hist.vernadskeyjournals.in.ua

**ISSN 2663-5984 (print)
ISSN 2663-5992 (online)**

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Авдєєва О.С. КОНФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКРУТСЬКИХ НАБОРІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І В ХІХ СТОЛІТТІ.....	1
Білик Я.О. ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (КІНЕЦЬ 80-Х – ПОЧАТОК 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ).....	7
Божко Н.М., Цубова О.Л. ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БАРОНІВ ГРЕДЛІ НА СКОЛІВЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.....	12
Горбань Т.Ю. ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК В УМОВАХ РАДЯНІЗАЦІЇ (1921–1928 РР.).....	18
Каковкіна О.М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК ЯК БАЗА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У 1950-Х РР.	25
Магась В.О., Корнійчук Ю.Г., Вигівська О.В. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА ПОЛІТИКА ЩОДО НИХ УРЯДУ П.А. СТОЛИПІНА (1906–1911 РР.).....	35
Малежик Д.І. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ЛІТЕРАТУРНУ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1960-Х – СЕРЕДИНА 1970-Х РР.).....	43
Мельничук О.А., Довганюк В.Ю. «ВІННИЦЬКА ТРАГЕДІЯ» В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ.....	48
Motuz V.K. PREREQUISITES FOR THE ACCESSION OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN WOMEN'S MOVEMENT TO THE CONSTRUCTION OF UKRAINIAN STATEHOOD DURING THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT 1917–1921.....	59
Непота І.В. ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ХРОНОТОПІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ.....	66
Петренко І.М. ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ У ПОЛТАВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	71
Попов В.Ж. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ КИЯН У 1919 РОЦІ У ЩОДЕННИКАХ СУЧАСНИКІВ.....	77
Савчук Т.Г. ЛИСТИ ПРАВОСЛАВНОГО СВЯЩЕННИКА СЕРГІЯ МІЗЕЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОГО СТАНУ УВ'ЯЗНЕНОГО ДУХОВЕНСТВА НА ЗЛАМІ 1920–1930-Х РР.....	84
Сергієнко С.Ю. МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА ПРО ОСОБИСТІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У 20-Х РР. ХХ СТ.	91
Черемісін О.В., Дубовик Л.П. ВНЕСОК ІНОЗЕМНИХ КОЛОНІСТІВ В АРХІТЕКТУРНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР МІСТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.....	99
Чернікова Н.С. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕРИНОСОВОГО ВІВЧАРСТВА В ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	105

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Адыгезалов Камиль ИРРИГАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ СЕВЕРНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА И РОССИЙСКАЯ ОФИЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА	112
Ахмед А.С. МЕДРЕСЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ СЕФЕВИДОВ.....	117
Бабенко Р.В., Мачай О.О. ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНІ ЗМАГАННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ МОНГОЛЬСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	122
Громакова Н.Ю. АВСТРІЙСЬКИЙ ПРОЄКТ «ГАЛИЧИНА»: ФОРМУВАННЯ ПРОВІНЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	128
Захарова О.Ю. ВИЗИТЫ В СССР МАО ЦЗЭДУНА И ЧЖОУ ЭНЬЛЯЯ (1949–1950, 1952, 1957): ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ПРОТОКОЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ.....	134
Керимова С.Г. К ИСТОРИИ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЛОВОЙ СРЕДЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	140
Ковалюк Р.Т. ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПЕТРА I НАПРИКІНЦІ XVII СТ.	146
Лизень Є.В. МІСІЯ С. ДЕЛЬВІГА ТА УМОВА ПРИПИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ІЗ ПОЛЬЩЕЮ	153
Ліхачова О.Є. «PHOTOGRAPHIC VIEW ALBUM OF NEWCASTLE-ON-TYNE» ЯК СВДОЦТВО ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МІСТА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	162
Мамедов Т.С. О РАЗВИТИИ ТОРГОВЛИ В ИРЕВАНСКОМ ХАНСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА В XVII–XVIII ВЕКАХ	168

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Воронова М.Ю. СКАНДИНАВСЬКІ САГИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА	172
Гасимова С.А. ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ В IX–XII ВЕКАХ	178
Котельницький Н.А. «ПРОЕКТ ЗЕМСКОГО БАНКА ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОГО КРЕДИТА» В.Є. ВАРЗАРА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60–80-ТІ РР. XIX СТ.).....	183
Скакальська І.Б., Сеньківська Г.Я., Мороз О.В., Галішевський В.А. КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН	188
Чеканов В.Ю. ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ХРОНОЛОГІЧНИЙ РОЗПОДІЛ ІСТОРІЧНОГО МАТЕРІАЛУ В РОМАНТИЧНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XIX СТ. (НА ПРИКЛАДІ «ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» Т. КАРЛАЙЛА)	196

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Лісіна С.О.

УКРАЇНСЬКІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ З ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН РОЗВИТКУ 203

РЕЦЕНЗІЇ

Юрій М.Ф.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ
Н. СЕМЕРГЕЙ «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ:

ДИСКУРС НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ»)..... 215

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 219

Чернікова Н.С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕРИНОСОВОГО ВІВЧАРСТВА В ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглядаються особливості розвитку вівчарства як підприємницької галузі господарювання в південноукраїнських губерніях дореформеної доби. З'ясовано, що сприятливі природно-кліматичні чинники, наявність значних пасовищних угідь та власне історичний досвід виступили передумовами цього процесу.

Увагу акцентовано на протекціоністських заходах держави на початковому етапі розвитку. Уряд заохочував підприємців шляхом надання земельного ресурсу та грошової позики на вигідних умовах для започаткування великих мериносових заводів, установлював вигідні митні тарифи, сприяв налагодженню внутрішньої торгівлі шляхом облаштування спеціалізованих ярмарок, заохочував розвиток вівчарства в агропромисловості.

Визначено, що першими заводчиками мериносових ферм у регіоні були переселенці-громадяни інших держав. Перебуваючи за кордоном, вони переймали досвід розведення мериносових овець у провідних європейських вівчарнях та завозили племінну худобу для розведення в південноукраїнському регіоні. Установлено, що основою для тонкорунного вівчарства слугували віви порід електораль, негретті, інфантадо з вівчарень Іспанії, Сілезії, Саксонії, Франції.

Висвітлено проблеми місцевих заводчиків початкового періоду: низькі адаптивні здібності худоби, відсутність кваліфікованих працівників для догляду та бонітування тощо. Окреслено спрямованість розвитку вівчарства початкового періоду, а саме кількісне збільшення овець та покращення витривалості в місцевих умовах шляхом схрещування з місцевими породами.

Увагу акцентовано на виключно товарному характері мериносового вівчарства, а отже – його залежності від ринкової кон'юнктури. Простежено динаміку кількісного зростання поголів'я овець у регіоні, експорту вовни тощо.

Зроблено висновок, що протягом I-ї половини ХІХ ст. південноукраїнські губернії перетворились на провідні осередки розвитку мериносового вівчарства в Російській імперії. Поступово відбувалась його інституціоналізація як одного із провідних галузей товарного господарювання із залученням місцевих заводчиків до ринкових відносин.

Ключові слова: вівчарство, мериносова вовна, південноукраїнські губернії, поміщицьке господарство, підприємництво.

Постановка проблеми. Розведення овець відіграло вагомий роль у господарствах населення південноукраїнського регіону, позаяк отримувана продукція у вигляді вовни, овчини, м'яса, сала тощо дозволяла задовольнити побутові потреби. Проте зростання попиту на вовну на внутрішньому та світовому ринках на початку ХІХ ст. зумовили підвищення зацікавлення з боку підприємливих поміщиків до нової перспективної галузі тваринництва, а саме тонкорунного вівчарства. Спираючись на європейський досвід та місцеві традиції, вони започатковували великі мериносові вівчарні господарства, котрі априорі мали підприємницьке спрямування. Понад століття вівчарство, попри всі проблеми та кризові явища, займало провідні позиції в сільськогосподарському секторі українських земель та

Російської імперії загалом. Тож дослідження специфіки його розвитку сприятиме з'ясуванню особливостей становлення вітчизняного підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах формування капіталістичних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. У статистичних звітах, описах південноукраїнських губерній ХІХ ст. укладачі відзначали вівчарство як одну важливу галузь тваринництва в регіоні. Зокрема, у працях А.О. Скальковського, О. Шмідта [20; 22], статистичних збірниках [2; 17] міститься інформація про стан розвитку вівчарства в регіоні, наведено кількісні показники тощо. У статті використано законодавчі джерела, де зафіксовано умови надання земель для започаткування вівчарства в регіоні [16]. Важливі дані щодо власників вівчарень та історії їх виникнення, осо-

бливостей утримання овець, їхньої продуктивності та товарної спрямованості тощо зібрано в семитомному виданні, присвяченому вивченню проблем вівчарства в 1880-х рр. [7; 8]. Криза, яка спіткала галузь у пореформений період, спричинила пожвавлення наукового інтересу. Тож відомі фахівці в галузі тваринництва – П.М. Кулешов [9; 10], І.М. Чернопяттов [21] – удаються у своїх творах до історичної ретроспективи розвитку вівчарства в пошуках шляхів його подолання. У радянській історіографії, зокрема в монографіях О.І. Дружиніної [5], І.О. Гуржії [4], історія розвитку вівчарства висвітлювалась, як правило, в контексті аналізу соціально-економічного розвитку України відповідного періоду. У сучасній українській та російській історіографії спостерігається зростання цікавості до вивчення історії розвитку окремих галузей сільського господарства, зокрема тваринництва. Відповідно, в монографіях М.І. Селіонової [18], О.В. Островського [14] автори не залишили поза увагою основоположні факти щодо започаткування вівчарства в південноукраїнських губерніях. Розвідки А.В. Паштецької [15], П.С. Остапчука та інших [12; 13] присвячені вивченню провідних вівчарних господарств у Таврійській губернії та Криму зокрема. У статті використано інформацію з біографічних розвідок, присвячених персоналіям відомих заводчиків – Р. Вассалю та Й. Корнісу [19; 23]. З огляду на це аналіз історіографічного доробку засвідчує, з одного боку, наукове зацікавлення проблемою, з іншого – відсутність комплексного дослідження з історії вівчарства в південноукраїнському регіоні.

Постановка завдання. Тож мета поданої статті полягає в розкритті етапів, особливостей та динаміки розвитку вівчарства як підприємницької галузі господарювання в Таврійській, Катеринославській та Херсонській губерніях із моменту її становлення на початку XIX ст. до 1850-х рр.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що державна зацікавленість у Росії в розвитку вівчарства знаходила прояв ще за часів Петра I, що пояснювалось зростаючими потребами у вовняних виробках, насамперед сукна, для обмундирування армії [18, с. 8–12]. Поступово на українських землях з'являлись вівчарні з худобою місцевих порід, які, ймовірно, не мали чіткого товарного призначення. Проте вже на початку XIX ст., знайомлячись з особливостями утримання та якісними характеристиками тонкорунних овець в іспанських та саксонських вівчарнях, найбільш прогресивні поміщики-землевласники дійшли висновку, що природно-кліматичні умови південноукра-

їнського регіону цілком відповідали потребам мериносового вівчарства, яке набувало значної популярності через зростання попиту на вовну в Європі та давало, відповідно, значні прибутки. Тож симбіоз підприємницького зацікавлення та державного заохочення сприяв становленню тонкорунного вівчарства як окремої галузі. Відповідно до Указу Павла I від 1797 р., Таврійська губернія з її нескінченними степовими просторами мала стати осередком розведення іспанських овець із метою покращення якості вовни місцевих порід шляхом схрещування. Для цього планувалось випасати з Іспанії 600 баранів і 400 маток, спеціальних собак-пастухів для випасу отар, а також винайняти іспанських вівчарів, які протягом 2–3 років мали ознайомити місцеве населення з особливостями догляду за закордонними вівцями. Передбачалось, що місцеві землевласники надалі могли схрещувати маток із власних отар з іспанськими баранами, а вовна заводських баранів – постачатись для переробки на Катеринославську суконну фабрику [17, IV, с. 18]. Через оголошення війни з Іспанією в 1799 р. ці плани не були втілені в життя. Проте граф В.П. Кочубей, очоливши Міністерство внутрішніх справ у 1802 р., розробив основні засади державної протекціоністської політики щодо розвитку промислового тонкорунного вівчарства [20, с. 353]. За його поданням, 12 січня 1804 р. імператор Олександр I затвердив правила надання державних земель у південноукраїнських губерніях поміщикам, які бажали займатись розведенням мериносових овець [16, с. 15–16].

Землі надавались у користування терміном на 10 років, протягом якого поміщики мали збільшити кількість отари із розрахунку 1 вівця на 1 десятину пасовищної площі. За умови виконання домовленостей вони могли користуватись землею довічно. Якщо ж після закінчення десятирічного терміну власник продовжував займатись вівчарством і продавав чистопородних баранів, то земля переходила йому у спадкове володіння. Якщо підприємцям не вдалось виконати зобов'язання, земля поверталась до казни зі стягненням за весь час користування від 20 до 40 коп. на рік за десятину [17, IV, с. 18; 18, с. 14; 21, с. 16].

Із-поміж приватних осіб, які знаходились у витоків таврійського тонкорунного вівчарства та означили вектори його розвитку, необхідно відзначити найперше французів-емігрантів – Вільгельма Рувьє і Рене Осиповича Вассалю, його родича та поплічника. Детально ознайомившись в Іспанії з умовами господарювання, вони зверну-

лись до уряду із пропозицією розведення в Таврійській губернії овець іспанської породи і прохаючи про надання допомоги з боку держави. Як наслідок, за протекції таврійського губернатора Д.Б. Мертваго (1803–1807) і градоначальника Одеси герцога Дюка де Рішельє пропозиція була схвалена 31 січня 1805 р. на нечуваних для того часу умовах: новатори отримали грошову позику в розмірі 100 тис. руб.¹, понад 30 тис. дес. землі (зокрема 5 тис. дес. землі в гірській частині Криму і 25 тис. дес. у степових повітах берегової зони), а також корабель як трансфер для купівлі овець за кордоном [20, с. 354–355]. Зі свого боку, вони зобов'язувались освоїти в господарському сенсі отримані угіддя, щорічно звітувати про стан справ, сприяти кількісному зростанню отар (до 100 тис. голів) та розповсюдженню мериносів овець серед місцевих заводчиків шляхом продажу за помірними цінами, а також навчати вівчарству до 100 учнів [16, с. 11–16; 21, с. 18].

Таким чином, Вільгельм Рувьє, володіючи маєтком Ласлі на південному узбережжі Криму, отримав ще і значні земельні площі у Дніпровському повіті (сучасні Голопристанський і Скадовський райони Херсонської області). Тут він облаштував 12 маєтків (Софіївка, Ново-Софіївка, Ніколаєвка, Буркути, Малі Копани, Залізний Порт, Федорівка тощо) та користувався землями у Феодосійській долині, маєтком у Судаку, які в 1815 р. перейшли у власність його родини. А Рене Вассаль став власником маєтків у Дніпровському повіті поблизу Перекопу, а також у сусідній Херсонській губернії (Херсонському повіті) [19].

Долаючи низку перешкод, гідних гостросюжетного пригодницького роману, Рувьє й Вассалю все ж удалося у 1803 р. привезти з Іспанії 100 голів кращих мериносів овець, а пізніше із Саксонських вівчарень 487 баранів та 948 маток електоральної породи [20, с. 355–357; 21, с. 17–18]. Незважаючи на скептичні, за спогадами самого Вассалья, «міркування й чутки про неможливість їх розведення в Росії», до 1808 р. Рувьє вже мав 4 тис. голів овець 2 і 3 покоління та 4 тис. голів метисів першого покоління з місцевими цигайськими вівцями [20, с. 355–357; 21, с. 17–18].

Перші роки господарювання виявили те «підводне каміння», з яким доводилось мати справу всім без винятку заводчикам, принаймні на

початковому етапі. Стан справ у більшості вівчарень Рувьє виявився незадовільним; власник був неспроможний самостійно контролювати ситуацію на значних масивах, а компетентних робітників у край бракувало. Давався взнаки й місцевий клімат, що виявився несприятливим для адаптації вибагливих електоральних овець до нових умов. Відповідно до губернських звітів, результати обстеження в 1808 р. кількох вівчарень Рувьє петербурзьким чиновником А.А. Жеребцовим були вкрай незадовільними. Він указував на низьку продуктивність овець, поганий догляд – «як у селянських господарствах», відсутність будівель господарського призначення. «Справжніх же мериносів не віднайшов я жодного», – писав він, що, вочевидь, було наслідком сумісного безконтрольного утримання в отарі простих та іспанських овець та загрозувало цілковитому нівелюванню мериносів ознак у худоби [5, с. 243]. Протягом наступної п'ятирічки йому вдалося покращити стан справ: на 1812 р. чисельність отари майже досягла означеної в угоді норми – 25 тис. овець. Проте в наступні роки ситуація знову ускладнилась: поголів'я скоротилось, а худоба утримувалась «у хворобах, без належного нагляду та потрібного в певний час притулку» [5, с. 244]. Рене Вассалю, який був одним зі спадкоємців Рувьє, після його смерті в 1815 р. зрештою вдалося урятувати ситуацію: за свідченнями сучасників, нові покоління овець нарешті «зріднилися із місцевим кліматом і краєм» та стали настільки невибагливими в утриманні, як і місцеві вівці [2, с. 155]. Незважаючи на перманентні втрати через захворювання, загальна кількість овець зросла до 60 тис., що утримувались на 40 тис. дес. землі [2, с. 155; 19].

У Херсонській губернії справу засновника вівчарства було покладено на О. Міллера, якому за резолюцією від 24 лютого 1805 р. Олександр І також надав понад 12 тис. дес. землі в Одеському повіті за умови розведення мериносів стад до 30 тис. голів (1/3 чистокровних і 2/3 – метисів), грошову безвідсоткову позику у 20 тис. руб. на 15 років (за умови започаткування власної фабрики) та право користування станками на суконній фабриці в Катеринославі тощо [16, с. 19–21; 20, с. 354; 22, с. 224]. Крім того, до 1 200 іспанських мериносів уряд долучив також придбаних державним коштом в Австрії у князя Ліхтенштейна. Зі свого боку, О. Міллер зобов'язувався за три роки збільшити отару до 30 тис. голів, залишаючи 1/3 водночас чистокровними, сприяти схрещуванню власних мериносів баранів із вівцями простих порід міс-

¹ Позика надавалась терміном на 5 років. Протягом 1810–1814 р. кредитор мав сплатити тіло позики – по 20 тис. щорічно, а протягом наступних двох років відсотки – 40 тис., поділених відповідно на 2 платежі [16, с. 15].

цевих заводчиків, протягом 3-х років постачати на вимогу держави племінних баранів, навчали вівчарству 30 хлопчиків тощо. Йому вдалось досягти поставленої мети: вже на 1808 р. завод Міллера мав понад 7 тис. мериносів, 25 тис. метисів і 38 тис. ягнят [21, с. 19].

Удалий досвід Рув'є, Вассаля й Міллера продемонстрував можливість розведення тонкорунних овець на південноукраїнських землях та отримання високих прибутків. Тонкорунне вівчарство поступово набувало популярності серед тих місцевих власників, які володіли величезними земельними ресурсами, що у прямому та переносному сенсі слугували підґрунтям для розвитку цієї галузі. В Таврійській губернії наступниками Рув'є були його зяті: Вассаль, Пот'є й Марі, багатотисячні отари яких займали провідне місце серед місцевого вівчарства до 1860-х рр. На 1814–1815 рр. заводи по розведенню мериносових овець уже мали генерал-лейтенант Бороздін (до 5 тис. овець), підполковник Таранов (до 1,5 тис. овець), євпаторійський купець Штігліц (до 1,5 тис. овець) [20, с. 359].

Крім поміщицьких володінь, тонкорунне вівчарство як галузь господарювання набуло значного розвитку в німецьких колоніях менонітів. О. Міллер справедливо зазначав, що «вівчарство, репрезентоване двома або трьома приватними особами, <...> неспроможне до швидкого розповсюдження» без додаткових капіталовкладень [21, с. 20]. Як наслідок, уряд придбав у нього 4 тис. мериносових баранів та овець для розподілу в колоністських поселеннях та продажу зацікавленим приватним особам на пільгових умовах [17, IV, с. 19; 21, с. 19]. Появі перших великих вівчарень меноніти завдячують Йоганну Корнісу, родина якого оселилась на таврійських землях поблизу р. Молочної в 1806 р. Набувши певного досвіду та успіхів у розведенні простих овець, у 1824–1825 р. за урядовим дорученням він придбав електоральних мериносів для покращення общинного вівчарства колоністів та заснував власну мериносову вівчарню [5, с. 242; 17, IV, с. 19; 23, с. 13, 36]. Худоба з овчарень Корніса та його нащадків довго користувалась значним попитом серед заводчиків Таврії та інших українських регіонів [7, с. 49; 12, с. 4].

Фактично, до 1817 р. розвиток тонкорунного вівчарства в південноукраїнських губерніях досяг рівня, що дозволив уряду зробити висновки про відсутність необхідності державної протекції в наданні вільних земель для підтримки галузі [21, с. 19]. Тож протягом першої чверті XIX ст. урядові кроки зосереджувались навколо заохо-

чення та підтримки підприємницької ініціативи власників. Так, Указом від 16 серпня 1815 р. започатковувався «капітал сільської промисловості», котрий надходив від продажу вільних пасовищ і слугував почасти джерелом позики для вівцеводів [22, с. 232]. Для покращення внутрішнього товарного обігу в 1825 р. були організовані стаціонарні спеціалізовані літні вольні ярмарки в Катеринославі (Петропавлівська), Харкові, Полтаві. Це створювало можливість для заводчиків продавати вовну безпосередньо споживачам за прийнятними цінами, а фабриканти, зі свого боку, отримували змогу купувати вовну з перших рук без посередників. Також у Херсоні, Одесі, Москві створювались спеціалізовані заклади для миття та сортування вовни з урахуванням її якості [3, с. 27; 18, с. 17].

Безумовно, головна причина швидкого розвитку тонкорунного вівчарства серед місцевих господарів полягала в її прибутковості. Високоякісно тонкорунна вовна виступала основним джерелом прибутку для господаря; м'ясо, сало та овчина відігравали, ймовірно, другорядну роль. Низька собівартість в утриманні (передусім вигодовуванні овець), значна чисельність отари та високі прибутки від продажу вовни цілком компенсували витрати, насамперед утрати худоби від захворювань. Відомо, що в 1820 р. Рув'є виручив за продаж вовни із 37 тис. овець 112 тис. руб. сріблом [21, с. 21]. Московські фабриканти скуповували вовну у Вассаля за ціною 75 руб. (асигнаціями) за пуд [2, с. 156]. Проте, за спостереженнями О. Міллера, на початку XIX ст. тонкорунна вовна не користувалась належним попитом на внутрішньому ринку, що апріорі могло гальмувати розвиток галузі надалі [21, с. 19]. Тож вихід убачався в освоєнні закордонних ринків збуту. Його легітимізація не забарилась: Указом від 5 травня 1805 р. надавався дозвіл на експорт мериносової вовни. Позитивну роль у ринковій кон'юнктурі відіграв факт призупинення Англією торговельних відносин практично з усією Європою, окрім Росії і Швеції, що сприяло налагодженню торгівлі вовною між Росією та Англією.

Урядова митна політика також була спрямована на підтримку вітчизняного вівчарства. Зокрема, в 1828 р. на імпорт вовни було накладено утричі більше «посилене мито», що відтепер становило 1,50 руб. із пуда. Натомість експортний тариф, навпаки, знизився з 0,50 руб. до 0,15 руб., а в 1831 р. його взагалі скасували. Тому торгівля вовною почала давати значно більші прибутки власникам овець [18, с. 13; 21, с. 15]. Через Одеський порт у 1845 р. було вивезено понад

485 тис. пуд. вовни на суму майже 5 200 руб. сріблом, у 1847 р. – майже 229 тис. пуд. [20, с. 365]. Завдяки протекціоністським заходам протягом наступних десятиліть кількість експортованої вовни зростала, значно перевищуючи імпорт, і водночас збільшувався попит на місцевих фабриках (див. табл. 1):

За розрахунками, наведеними А. Скальковським, власник 2-тисячної отари овець у середині XIX ст. міг отримати 10–15% чистого прибутку. Основними витратними статтями виступали сіль та лікувальні засоби (до 100 руб.), оплата праці вівчаря та 5 помічників (до 160 руб.), а також смертність овець (до 10%). Показово, що за умов наявності власних пасовищ, сіножатей та вигонів видатки на відгодовування взагалі не враховувались [20, с. 368]. Також у цих розрахунках відсутні такі джерела видатків, як будівництво та облаштування кошар (споруд), транспортування продуктів тваринництва тощо. Принагідно зазначимо, що в пореформені роки вони значно впливатимуть на прибутковість «вовняного бізнесу».

А втім розвиток вівчарства й, відповідно, зростання ринкової пропозиції, вже в 1830–1840-ві рр. спричинило першу хвилю падіння цін на вовну. Якщо в 1820-х рр. Вассаль отримував за миту (на власній Херсонській вовномийці, що випускала 22 тис. пудів митої вовни на рік) вовну від 105 до 150 руб. асигн. за пуд, то вже у 1842 р. – не більше 70 руб. [2, с. 156]. Загалом, за двадцятиріччя (з 1820-х р.) вартість мериносової вовни поступально знизилася на 60%.

Цей факт певною мірою призупинив неконтрольовану «мериносоманію» в регіоні, сприяючи певній стабілізації галузі. Адже високі ціни на вовну, наявність пасовищних земель, племінної

худоби, державної підтримки тощо апріорі не гарантувало успішність і прибутковість. Нерідко такі починання або закінчувались невдачею, або господарі просто втрачали цікавість до популярної «забавки», яка вимагала, безперечно, докладання значних зусиль, знань, капіталовкладень. У такому разі вівчарні переходили до рук більш спроможних господарів. У 1828 р. герцог Ф. Ангальт-Кетенський за номінальну плату (8 коп. за гектар) придбав із дозволу Миколи І 48,975 тис. дес. у Дніпровському повіті (з 1841 р. відомих як «Асканія-Нова») для облаштування зразкового вівчарного господарства. Господар мав сплачувати щорічно поземельний податок у розмірі 0,25 руб. із дес., після чого земля за умов виконання всіх вимог переходила в його власність. Протягом 1828–1835 рр. герцогом та його спадкоємцями (герцог помер у 1830 р.) було придбано в Німеччині кілька тисяч чистокровних мериносових овець. Проте вже в 1856 р. маєток продали за 525 тис. руб. сріблом Е.І. Фальц-Фейну, зусиллями якого господарство довгі роки зберігало статус показового в регіоні [17, IV, с. 20; 21, с. 31].

Тож на середину XIX ст. в південноукраїнському регіоні відбулась певна інституціоналізація товарного мериносового вівчарства з формуванням основних осередків його розвитку. Усього тут нараховувалось понад 500 вівчарних мериносових ферм, понад 70 із яких уже уславились експортом продукції на європейські ринки. За 25 років кількість овець у Херсонській губернії зросла в 7 разів, у Катеринославській – удесятеро, досягнувши на середину XIX ст. 3 млн. голів. Зазначимо, що позитивні динамічні процеси супроводжували розвиток галузі до середини 1860-х рр. (див. табл. 2):

Таблиця 1

Експорт та імпорт вовни в Росії, тис. пуд на рік [3, с. 27]

Роки	Експорт	Імпорт	Роки	Експорт	Імпорт
1800–1814	19,813	?	1826–1830	61,4	9
1814–1819	38,819	?	1831	167	3
1819–1824	33,509	?	1833–1840	320,6	9,5
1825	118	4	1841–1847	587,14	16,8
			1850–1855	662,17	82,83

Таблиця 2

Кількість тонкорунних овець у південноукраїнських губерніях, тис. голів [3, с. 28; 20, с. 363–364; 21, с. 44]

Губернії	1823	1848	1861	1866
Катеринославська	115	1 120,4	1 950	2 127
Таврійська	?	965,420	1 754	2 860
Херсонська	119	866,25	1 225	2 075
Усього	234+?	2 952,07	4 929	7 062

Найбільші отари, котрі налічували від 25 до 100 тис. овець, зосереджувались здебільшого в материкових повітах Таврійській губернії у величезних маєтках Філіберта, Фальц-Фейнів, Корнісів, Мартена, Вассалів, Потье й Марі, Куликовського, князів Воронцова та Кочубея. В Катеринославській губернії успішно розвивались показові заводи по розведенню мериносових овець у маєтку «Грушівка» барона Штігліца (пізніше маєток був викуплений Вел. кн. Михайлом Миколайовичем та розрісся в межах Херсонської та Таврійської губерній), володіння князя Кочубея і князя Воронцова, барона Франка, Синельникова. На Херсонщині придбали землі й завезли отари мериносів швейцарський купець Пікетт, молдавський капітан Ревеліо, місцевий поміщик Г. Шостак. Динамічно збільшувалась кількість господарств із чисельністю в кілька тисяч овець [2, с. 157; 20, с. 359, 366–367].

Висновки. Отже, протягом першої половини XIX ст. розведення овець, яке історично було притаманним для південноукраїнського регіону, поступово трансформувалось із допоміжного виду господарювання у провідну галузь тваринництва. Вигідні природно-географічні умови, наявність

земельного ресурсу, зростання попиту на вовну, а тому – прибутків від її реалізації в поєднанні з державною підтримкою сприяли зростанню кількості вівчарних ферм та чисельності отар, а отже – продуктивності галузі. Одна з нагальних проблем початкового періоду полягала у сприянні адаптації вимогливих мериносів до місцевих умов, вирішення якої вбачалось у метизації – схрещуванні останніх із місцевими породами. Специфіка мериносового вівчарства полягала насамперед у його підприємницькому характері, що, з одного боку, сприяло залученню ініціативних власників та передбачало використання інтенсивних методів господарювання. Проте, з іншого боку, товарна спрямованість означувала прибуткову вразливість підприємців через залежність від внутрішнього попиту та зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Фактично, основні засади підприємницького вівчарства, котрі сформувались у досліджуваній період у південноукраїнських губерніях, сформували підґрунтя та означили вектори його розвитку протягом усього пореформеного періоду. Дослідження основних проблем, динаміки розвитку, продуктивності, товарності цієї галузі тощо із 2-ї половини XIX ст. вимагають наукового вивчення.

Список літератури:

1. Блиох И.С. Исследования по вопросам, относящимся к производству торговли и передвижению скота и скотских продуктов в России и за границей. Санкт-Петербург : Типография М.О. Вольфа, 1876. 185 с.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи : издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба. Санкт-Петербург : Тип. Деп. Ген. штаба, 1848–1858. Т. 11. Ч. 2 : Таврическая губерния / сост. Герсиванов. 1849. 225 с.
3. Гулишамбаров С. Итоги торговли и промышленности в России в царствование Императора Николая I (1825–1855). Санкт-Петербург : Типография В. Киршбаума, 1896. 74 с.
4. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. Київ : Держполітвидав УРСР, 1954. 451 с.
5. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800–1825 гг. Москва : Наука, 1970. 381 с.
6. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / відп. ред. В.А. Смолій. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
7. Исследование современного состояния овцеводства в России. Санкт-Петербург : Тип. В.Ф. Киршбаума, 1882–1886. Вып. III. Труды Особой комиссии по осмотру русских овечьих заводов. 1883. 112 с.
8. Исследование современного состояния овцеводства в России. Санкт-Петербург : Тип. В.Ф. Киршбаума, 1882–1886. Вып. IV. Южно-русское тонкорунное овцеводство. 1884. 219 с.
9. Кулешов П.Н. Настоящее положение нашего тонкорунного овцеводства и меры к его улучшению. Санкт-Петербург : Тип. В. Демакова, 1890. 44 с.
10. Кулешов П., Петров Н. Мазаевское овцеводство. Санкт-Петербург : типография В. Демакова, 1896. 74 с.
11. Овцеводы России и стран СНГ : (от петровских времен до наших дней) : биографический справочник / сост.: В.В. Абонеев и др.. Ставрополь : Россельхозакад. : СНИИЖК, 2007. 195 с.
12. Остапчук П.С., Емельянов С.А., Рейнштейн Л.Н. Овцеводство Таврической губернии во второй половине XIX в. URL: <http://aon.urgau.ru/uploads/article/pdf> (дата звернення: 01.07.2020).
13. Остапчук П.С., Емельянов С.А., Рейнштейн Л.Н., Гонгало А.А. Исторические этапы развития овцеводства Крыма. *Таврический вестник аграрной науки*. Симферополь, 2016. № 1(5). С.132–144.
14. Островский А.В. Животноводство Европейской России в конце XIX – начале XX в. Санкт-Петербург, ООО «Полтораки», 2014. 442 с.
15. Паштецкая А.В. История развития овцеводства в Крыму. *Овцы, козы, шерстяное дело*. Москва, 2017. № 1. С. 27–30.

16. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание первое : С 1649 по 12 декабря 1825 года : В 48 т. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. Т. 28 : 1804–1805. 1328 с.
17. Сборник статистических сведений по Таврической губернии / ред. К.А. Вернер. Симферополь : Типография газеты «Крым», 1889. Т. IX : Памятная книжка Таврической губернии. 670 с.
18. Селионова М.И. Из истории Российского овцеводства и его научного сопровождения. Москва : ФГБНУ ВНИИОК, 2017. 238 с.
19. Сидорович Е. Рене Осипович Вассал и Юг Украины URL: <https://www.khersonregion.info/blank-xvvyuk> (дата звернення: 01.07.2020).
20. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края : В 2 ч. Одесса: Типография Францова и Нитче. Ч. 2. 1853. 556 с.
21. Чернопяттов И.Н. Исторический очерк развития тонкошерстного овцеводства в России и обозрение нынешнего положения его : Речь орд. проф. И.Н. Чернопяттова, чит. на акте Петровск. земледельч. и лесн. акад. 21 ноября 1873 г. Москва : тип. Грачева и К., 1873. 64 с.
22. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Санкт-Петербург : Тип. Калиновского, 1863. Ч. 2. 1022 с.
23. Epp, David H Johann Cornies. Winnipeg, Manitoba : CMBC Publications Manitoba Mennonite Historical Society, 1995. 138 p.

Chernikova N.S. FORMATION AND DEVELOPMENT OF MERINO SHEEP BREEDING IN THE SOUTHERN UKRAINIAN PROVINCES IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

The article considers the peculiarities of the development of sheep breeding as an entrepreneurial branch of management in the provinces of Southern Ukraine of the pre-reform period. It was found that favorable natural and climatic factors, the presence of significant pastures and the actual historical experience were the prerequisites for this process.

Attention is focused on state protectionist measures at the initial stage of development. The government encouraged entrepreneurs by providing land and cash loans on favorable terms for the establishment of large merino plants, set favorable customs tariffs, facilitated domestic trade by organizing specialized fairs, and encouraged the development of the wool processing industry.

It is determined that the first breeders of merino farms in the region were immigrants from other countries. While abroad, they adopted the experience of breeding merino sheep in leading European sheep farms and imported breeding cattle for breeding in the southern region. It is established that the basis for fine-wool sheep breeding were sheep of the breeds Electoral, Negretti, Infantado from shepherds in Spain, Silesia, Saxony, and France.

The problems of local breeders of the initial period are covered: low adaptive abilities of cattle, lack of skilled workers for care and evaluation and the like. The direction of development of sheep breeding of the initial period, namely quantitative increase of sheep and improvement of endurance in local conditions by crossing with local breeds is defined.

Attention is focused on the exclusively marketable nature of merino sheep breeding, and therefore its dependence on market conditions. The dynamics of quantitative growth of sheep in the region, wool exports and the like were traced.

It is concluded that during the first half of the XIX century. Southern Ukrainian provinces became the leading centers for the development of merino sheep breeding in the Russian Empire. Gradually, it was institutionalized as one of the leading branches of the commodity economy with the involvement of local breeders in market relations.

Key words: *sheep breeding, merino wool, southern Ukrainian provinces, landlord economy, entrepreneurship.*